

Leiden 1995, s. 141-157; M. Abdülhamid İsa, *Târîhu't-ta'lim fi'l-Endelüs*, Kahire 1982, s. 187-214; İhan Tekeli – Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993; J. le Goff, *Ortaçağda Entelektüeller* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1994, s. 91-155; a.mlf., *The Birth of Europe* (trc. J. Lloyd), Malden 2005, s. 99-153; K. Maag, *Seminary or University?: The Genevan Academy and Reformed Higher Education, 1560-1620*, Aldershot 1995, s. 8-34; F. Leemhuis, "From Memorising to Learning", *Centres of Learning: Learning and Location in Pre-Modern Europe and the Near East* (ed. J. W. Drijvers – A. A. MacDonald), Leiden 1995, s. 91-102; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi: 1776-1826*, İstanbul 1995, s. 23-94; a.mlf., "Savaş Eğitiminde Okullaşma (1775-1807)", *XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar Türk Denizcilik Tarihi* (ed. Zeki Ankan – Lütü Sancar), İstanbul 2009, II, 269-283; *Üniversitelerin Temel Sorunları, Çağdaş Eğitim-Çağdaş Üniversite, Üniversitelerimizin Gelişmişlik Durumu*, Ankara 1996; H. Hugonnard-Roche, "The Influence of Arabic Astronomy in the Medieval West", *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (ed. Roshdi Rashed), London 1996, I, 284-305; ayrıca bk. editörün önsözü, I, s. IX-XIV; Nûrullah Kisâi, *Medâris-i Nizâmîyye ve Te'sîrât-i 'İmî ve İctimâ'î-ye ân*, Tahran 1374; O. Pedersen, *The First Universities: Studium Generale and the Origins of University Education in Europe* (trc. R. North), Cambridge 1997; Murat Çizakça, *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present*, İstanbul 2000, s. 8-14; D. Vincent, *The Rise of Mass Literacy: Reading and Writing in Modern Europe*, Oxford 2000, s. 1-26; *Chambers Dictionary of Etymology* (ed. R. K. Barnhart), New York 2001, s. 1186; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul 2002, s. 429-472; *Arab Human Development Report 2002: Creating Opportunities for Future Generations* (United Nations Development Program [UNDP]), New York 2002, s. 65-71; *Şekâfetü't-ta'lim fi Mısr* (nşr. Linda Herrera), Kahire 2003; *A History of the University in Europe* (ed. W. Rüegg – H. de Ridder-Symoens), Cambridge 2003-2004, I-III; J. M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilization*, Cambridge 2004, s. 29-49, 173-183; R. D. Anderson, *European Universities from the Enlightenment to 1914*, Oxford 2004, s. 51-65; *Türk Yükseköğretimi'nin Bugünkü Durumu*, Ankara 2005 (http://www.yok.gov.tr/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=178) Erişim Tarihi: 7 Haziran 2011; *Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi*, Ankara 2007; F. Rosenthal, *Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam*, Leiden 2007; H. Perkin, "History of Universities", *International Handbook of Higher Education* (ed. James J. F. Forest – Philip G. Altbach), Springer 2007, s. 159-205; L. Herrera, "Higher Education in the Arab World", a.e., s. 409-421; G. Saliba, *Islamic Science and the Making of European Renaissance*, Cambridge 2007, s. 193-233; M. V. Fontana, "Islamic Influence on the Production of Ceramics in Venice and Padua", *Venice and the Islamic World, 828-1797*, New Haven 2007, s. 280-293; *Global Education Digest 2008* (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO]), Montreal 2008, s.

257-261; T. E. Huff, *Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi: İslam Dünyası, Çin ve Batı* (trc. İnan Kalaycıoğlu v.dğr.), Ankara 2008, s. 208-279; J. E. de Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler* (trc. Serpil Atamaz Hazar), Ankara 2009, s. 106-113; *Eğitim İzleme Raporu 2008* (haz. Eğitim Reformu Girişimi), İstanbul 2009, s. 20-27; Emre Dölen, "Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kurulmuş Olan İstanbul Üniversitesi ile Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kuruluşlarının ve Akademik Yapılarının Karşılaştırılması", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi* (haz. Zeynep Rona), İstanbul 1999, I, 235-249; a.mlf., *Türkiye Üniversite Tarihi*, İstanbul 2010, I-V; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Dârülfünûn: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı* (haz. Hümeysra Zerreci), İstanbul 2010, I-II; Seyfi Kenan, "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar", *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi- Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order* (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010, s. 129-163; Heath W. Lowry – İsmail E. Erünsal, *Remembering One's Roots: Mehmed Ali Paşa of Egypt's Links to the Macedonian Town of Kavala: Architectural Monuments, Inscriptions & Documents*, İstanbul 2011, s. 11-16, 75-81, 95-100; L. Stone, "The Educational Revolution in England, 1560-1640", *The Past and Present Society*, sy. 28, Oxford 1964, s. 41-80; Hasan Hüseyinzade Şâneçî, "Tercüme-i Mütün-i 'İlmî Müselmânân der Avrûbâ", *Faşnâme-i Târîh-i İslâm*, sy. 8, Kum 1380, s. 71-98; M. M. Gaudiosi, "The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College", *University of Pennsylvania Law Review*, CXXXVI/4, Philadelphia 1988, s. 1231-1261; Harun Anay, "Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine", *Divân: İlmî Araştırmalar*, VI/10, İstanbul 2001, s. 1-88; J. Pedersen – [G. Makdisi], "Madrasa", *IEP* (İng.), V, 1123-1134; W. Frijhoff, "Universities: 1500-1900", *The Encyclopedia of Higher Education*, Oxford 1992, II, 1251-1259; E. Shills, "Universities: Since 1900", a.e., II, 1259-1275.

SEYFİ KENAN

ÜNS

(الأنس)

Kulun

Allah ile ülfet etmesi halini ifade eden bir tasavvuf terimi.

Sözlükte "alışkanlık, yakınlık, samimi olma, nazlanma" gibi anlamlara gelen **üns** (**ünsiyet**) kelimesi, tasavvuf literatüründe çoğunlukla Allah'ın cemal tecellilerine mazhar olan sūfinin kalbinde bu ilâhî tecellileri müşahade etmesi ve Hak ile huzurda bulunma halini ifade etmek üzere kullanılır. Ünsiyet kazanmaya, yakınlık kurmaya **istînâs** denir. Hak'ın celâl tecellileri karşısında kulun varlığının silinmesi **heybet** terimiyle ifade edilir ki üns halinin zıddıdır.

Ünsü şevk ile itminan halleri arasına yerleştiren Serrâc'a göre Allah ile ünsiyet Al-

lah'a güvenmek, O'nunla sükûnete ermek ve sadece O'ndan yardım ummaktır. Üns hali üç şekilde ortaya çıkar. Birincisi kulun günahlardan uzaklaşıp Allah'a ibadet etmeye ünsiyet duymasıdır. Bu hal gafletten kurtulanlara aittir. Kul ibadet ve itaatle Allah'la ünsiyet eder ve O'nunla sükûnete kavuşur. İkincisi, kulun Allah ile ünsiyeti sonucu kalbini Hak'ın dışında meşgul eden her türlü şeyden kurtulmasıdır. Zünnün el-Mısrî'ye, "Allah ile ünsiyetin alâmeti nedir?" diye sorulduğunda, "Allah seni halk ile ünsiyet ettiriyorsa kendisiyle ünsiyetten uzaklaştırıyor demektir" şeklinde verdiği cevap ünsün bu kısmına dairdir. Üçüncüsü üns halinin görülmez olmasıdır. Bu ünsün en üst derecesidir. Bu halle birlikte sâlikte Hak'a tâzim, kurb (yakınlaşma) ve heybet halleri ortaya çıkar. Bu mertebede ünsiyet kul tarafından kazanılmış bir hal değil Hak'ın kula bir ihسانıdır. Serrâc'a göre bu hali kalbin Hak'ın karşısında itminan hali takip eder.

Tasavvuf kaynaklarında üns terimi, "Allah'tan son derece korkmak ve hürmet-kâr davranmak, azameti karşısında dehşete kapılmak, kendini kaybetmek" anlamına gelen heybet haliyle birlikte ele alınır. Heybet "sâlikin kalbinin daralması" mânasındaki kabz halinden, üns ise "kalbin genişlemesi ve inşirah bulması" anlamındaki bast halinden daha üstündür. Kabz Allah'tan korkmanın (havf), bast Allah'a ümit beslemenin (recâ) neticesinde kulun varlığına sirayet eden hallerdir. Diğer bir ifadeyle Allah korkusu sâlikin kalbinde giderek kuvvetlenince evvelâ kabz, sonra heybet; recâ hali giderek kuvvetlendiğinde önce bast, sonra üns ve naz adını alır. Dolayısıyla heybet ve üns halleri kâmil insanlar içindir. Kuşeyrî'ye göre heybet sahibi olan her sâlik aynı zamanda gaybet halindedir. Gaybetin uzunluğu ve kısalığına göre heybet sahibinin durumunda değişiklikler görülebilir. Üns sahibi her sâlik sahv ehlidir; yani Hak ile ünsiyet etmek sâlik gaybet halinden çıkarıp kendine döndürür. Buna göre heybet sekr, üns sahv halleriyle de irtibatlıdır. Ünsün en aşağı derecesi sâlikin kızgın ateşler içine atılsa bile halinin bozulmaması ve kederin hissedilmemesidir. Kuşeyrî'ye göre heybet ve üns halleri, diğer haller gibi "kulun mânevîyatının değişmesi" (telvîn) anlamını taşıdığından hakikat ve temkin ehli katında bir eksikliklerdir. Bu eksikliğin giderilmesi vecdin ileri bir aşaması olan vücud yani Hak'ı bulma mertebesinde tamamlanır (*Risâle*, s. 187-188). Hak'ı bulmak ise ancak bu dünya hayatında gerçekleşirse âhirette netice verir.

Kelâbâzî ünsü daha çok samimi olma hallerini içeren rivayetlerle açıklar ve Zün-nün el-Mısrî'nin, "Üns sevgilisinin yanında sevenin şen şakrak olmasıdır" sözünü aktarır. Hz. İbrâhîm'in, "Rabbim, ölüleri nasîl dirilttiğini bana göster!" (el-Bakara 2/260), Hz. Mûsâ'nın, "Rabbim, kendini bana göster, sana bakayım!" (el-A'râf 7/143) şeklindeki niyazları Hak ile olan yakınlık ve samimiyetin neticesinde meydana gelen taleplerdir. Buna göre heybet Allah'tan korkmanın ve O'na karşı hayâ duymanın, üns ise Allah'ı sevmenin ve yakınlığın ileri dereceleridir (Taarruf, s. 157-158). Ünsün ileri derecelerinde ise kuldân Allah'a yönelik nazlanmalar ortaya çıkabilir. Hücûvî'ye göre Allah'ın celâl tecellileri karşısında kulun kalbinin meşakkat ve yorgunluk üzere bulunması heybet, cemel tecellileriyle neşe ve sürur içinde olması üns halidir. Celâl tecellisinde Hakk'ın sıfatlarının tenzihi söz konusu olduğundan sâlikin kalbi üzerinde heybetin hâkimiyeti güçlü olur. Heybet halindeki bir kalp ise ünsten kaçır.

İlk dönem sûfilerinin Allah ile ünsiyetin mümkün olup olmaması konusunda iki farklı yaklaşımları vardır. Ünsün imkânsızlığını savunanlara göre kulun Allah ile, Allah'ın da halk ile ünsü mümkün değildir. Üns Allah ile değil ancak Allah'ı zikretmeye yönelik olabilir. Çünkü zikretmek kulun bir niteliğidir. Bu görüş sahipleri yalnız heybet halinin mümkün, hatta zorunlu olduğunu ileri sürerler. Onlara göre Hakk'ı müşahede etmekten meydana gelen heybet bir azamet halidir; azamet ise Hakk'ın sıfatıdır (azîm). Hakk'ın diğer celâl sıfatları gibi azamet sıfatı tecelli edince kul nefsinde fâni olarak Hak'ta bâki olur. Bu da heybet halinin mümkün olduğuna delâlet eder. Üns halinin mümkün olduğunu savunanlar ise muhabbet, dolayısıyla ünste aynı cinsten olmanın imkânsızlığını, ünsün farklı varlıkları mutlak anlamda gerektireceğini, kulun Hakk'a yönelik vuslatı ile Hakk'ın kula yönelik rahmetinin ünsiyetle neticeleneceğini, heybetin ise azap, hicran ve cezaya yakın bir şey olduğunu, Hakk'ın rahmetinin azabını geçtiğini, dolayısıyla üns halinin heybetten üstün olması gerektiğini söylerler. Hak ile kulları arasındaki ünsiyet halinin imkânına, "Kullarım benden sana soracak olurlarsa de ki ben onlara yakınım" (el-Bakara 2/186); "Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kâf 50/16) meâlindeki âyetler ünsü savunanların delillerindedir. Hücûvî her iki sûfî taifesinin görüşlerinde isabet ettiğini, heybeti üstün tutanların celâl tecellisiyle fenâ, ünsü üstün tutanların ise cemel tecellisi

ile bekâ hallerini yaşadıklarını söyler. Hücûvî'nin değerlendirmesine göre birinciler tenzihe, ikinciler teşbihe vurgu yapmaktadır (Keşfü'l-mahcûb, s. 526-527).

Gazzâlî üns halini "Allah'ın cemalini müşahede etmekle kalbin ferahlanıp sevinmesi" şeklinde tanımlar. Bu haliyle üns bilinmeye yönelik şevk ve iştiyaktan üstündür. Üns hali kendisine galebe çalan kimsenin tek arzusu halvet ve yalnızlıktır. Nitekim dağdan indiği vakit İbrâhîm b. Edhem'e, "Nereden geliyorsun?" diye sorulduğunda, "Allah ile ünsiyetten geliyorum" diye cevap vermiştir. Gazzâlî bazı kelâmcıların teşbihe delâlet eder korkusuyla üns, şevk ve muhabbet gibi halleri inkâr ettiklerini, onların basiretle idrak edilen güzellerin göz ile görülenlerden daha sevimli olduğunu bilemediklerini, dinin kabuğunu geçip özüne eremediklerini söyleyerek onları eleştirir (İhyâu ulûmî'd-dîn, IV, 611).

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, ilk dönem sûfilerinin heybet-üns hakkındaki bazı görüşlerini kendi mertebelerinden söylenen sözlerden ibaret görür, her iki halin de aynı zamanda bir varlık durumuna işaret ettiğini ileri sürer. Ona göre heybet, Hakk'ın cemaline ait celâlin kalbe tecelli ettiğinde kalbin bulduğu bir büyüklük ve azamet; ilâhî mertebeye ait bir zâtî nitelik değildir. Dolayısıyla heybet hali celâl tecellisi değil cemeldeki celâl tecellisinin sonucunda yaşanan bir haldir. Bu tecelli aşırı olursa sâlikin hali ve niteliği ortadan kalkmakla birlikte varlığı bâki kalır. Nitekim Mûsâ kıssasında geçtiği üzere Hak dağa tecelli ettiğinde dağı parçalayıp onun heybetini yok etmiş, fakat varlığı devam etmiştir. Hz. Mûsâ bu tecelliden ötürü heybet haline girmiş, kendini kaybetmiş (gaybet), bayılıp düşmüştür. İbnü'l-Arabî, "keşf veya perde üzerinden kulun kalbinde meydana gelen rahatlama" anlamındaki üns halinin cemel tecellisinden kaynaklandığını savunan sûfilerin müşahedelerinin doğru olmakla birlikte müşahedeye dair bilgilerinde yanılığa düştüklerini söyler. O, bu sûfilerin Allah ile veya kendi halleriyle ünsiyette bulduklarını temyiz edemedikleri ileri sürer. Allah ile ünsiyet bir defa gerçekleşirse bu hal diğer bütün hallerde devam eder. Eğer devam etmiyorsa bu kulun Allah ile değil kendi haliyle ünsiyetidir. "Yalnızken Allah ile ünsiyet edip toplulukta onu yitiren kimse Allah ile değil yalnızlıkla ünsiyet etmiştir" sözü İbnü'l-Arabî'nin bu düşüncesine işaret eder.

İbnü'l-Arabî, Hak-halk arasındaki ontolojik münasebet çerçevesinde Allah ile ün-

siyetin hem mümkün hem de mümkün olmadığını paradoksal bir şekilde ortaya koyar. Allah ile ünsiyetin imkânsızlığı Allah isminin özellikleriyle alâkalıdır. Allah'ın bütün isimlerini kendisinde barındıran ve onları kuşatan (câmiu'l-esmâ) Allah ismi âlemi sevdiğinden dolayı O'nun zuhur sebebi olmakla birlikte aynı zamanda âlemden münezzehtir. Allah'ın zuhuru isimleri vasıtasıyla olmaktadır. Dolayısıyla Allah isminde bulunan isimler vasıtasıyla âlemler ünsiyet sağlanırken, Allah ismi bu ünsiyetten müstağni kalmaktadır. Bu bakış açısına göre Allah ile ünsiyet imkânsız hale gelmektedir. Öte yandan "alâmet" kökünden gelen âlem Allah ile münasebeti sağlayan vasıta. Âlem varsa ünsiyet de var demektir. Buna göre bütün âlem ve âlemdeki varlıklar farkında olmasalar veya başka şeylerle ünsiyet halinde bulduklarını zannetseler bile Allah ile ünsiyet içindedirler. Allah ile ünsiyet bir sûret üzerinden gerçekleşir. Allah'ı bilen ârifler ünsiyetin ancak bu sûret vasıtasıyla yani kendileriyle gerçekleştiğini bilirler. Bu sebeple onlarda, "sâlikin Allah'tan gayri her şeyden sıkılması ve O'nunla üns halini sürdürmesi için yalnız kalmayı tercih etmesi" anlamına gelen vahşet gerçekleşmez. Ârif olmayanlar ünsiyetin Allah'tan başkasıyla yapıldığını sanırlar; dolayısıyla kendileriyle baş başa kaldıklarında vahşet haline intikal ederler. Vahşet halinde de yine kendilerinden kaçır. Bunların eksikliği âlemdeki her sûrette Hakk'ı müşahede edememeleri, O'nunla ünsiyet kuramamalarıdır. Allah-âlem-insan arasında karşılıklı ilişkiyi kabul eden kimse Allah ile ünsiyet edebileceğini, bunun aksini ileri sürenler ise Allah ile ünsiyetin ve Allah'tan kaçmanın imkânsızlığını savunurlar. İbnü'l-Arabî'ye göre her iki görüşü savunanlar da kendi zevk ve meşreplerine, buldukları mertebeye göre konuşmaktadır ve kendi mertebelerinde haklıdır (Fütûhât-ı Mekkiyye, IX, 360-364).

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *Lüma': İslâm Tasavvufu* (trc. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 62-63; Kelâbâzî, *Taarruf* (Uludağ), s. 157-158; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 187-188; Hücûvî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 526-527; Hâce Abdullah el-Herevî, *Menâzilü's-sâirin: Tasavvufta Yüz Basamak* (trc. Abdurrezzak Tek), Bursa 2008, s. 109, 278; Gazzâlî, *İhyâu ulûmî'd-dîn* (trc. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul 1975, IV, 611; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2008, IX, 360-364; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: İstulâhât-ı İnsân-ı Kâmil* (haz. İhsan Kara), İstanbul 2008, s. 236-237.